

УДК 027:[355.01-048.38](1-87)"19/20"

DOI [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.2\(34\).353360](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.2(34).353360)

Прокопенко Лілія Сергіївна,

кандидатка історичних наук, доцентка,

головна бібліотекарка науково-дослідного відділу

Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01001, Україна

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: prokopenko88888@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

БІБЛІОТЕКИ У ПОВОЄННОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті розглянуто основні аспекти наукового дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення», проведеного у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого у 2023 р., та презентовано його результати. Проаналізовано досвід функціонування бібліотек під час воєн, успіхи і невдачі у процесах повоєнної відбудови бібліотечної справи у країнах, які пережили війну у ХХ–ХХІ ст. Акцентовано увагу на внеску бібліотек у повоєнне відновлення суспільства. Обґрунтовано можливість використання успішних зарубіжних практик повоєнного відновлення у бібліотечній справі України.

Ключові слова: історія бібліотечної справи за кордоном, бібліотеки і війна, бібліотекарі і війна, повоєнне відновлення бібліотек, бібліотечно-інформаційне обслуговування ветеранів, бібліотечно-інформаційне обслуговування біженців від війни, читання, захист культурної спадщини.

Постановка проблеми. Напад на бібліотеки, їх руйнування та знищення є поширеною практикою в періоди війни впродовж усієї історії людства: приклади знищення бібліотек були і в античні часи, і за інквізиції, і в період Реформації, і у новій історії. Книги знищувалися у великих масштабах і як результат супутніх збитків, і свідомо спалювалися, розкрадалися, оголошувалися незаконними та небезпечними. Сьогодні у світі мало місць, якщо такі взагалі є, де бібліотеки не були б вразливі у якийсь момент своєї історії, і багато місць у сучасному світі, де вони і зараз перебувають під загрозою. За даними Програми з вивчення конфліктів Університету Упсали (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*), після закінчення Другої світової війни у світі відбулося понад 285 воєн та збройних конфліктів [65]. Дослідження Міжнародного інституту стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*) засвідчило, що у 2023 р. тривали 183 регіональні та локальні військові конфлікти, що є найбільшою кількістю за останні три десятиліття [26]. Тож очевидно, що остан-

німи роками поряд із теоретичними та практичними напрацюваннями щодо врегулювання збройних конфліктів особливого статусу набувають питання повоєнного розвитку та відновлення.

Згідно з результатами 11-го етапу моніторингу «Публічні бібліотеки України в умовах російської збройної агресії», який проводить Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, від початку повномасштабних бойових дій станом на кінець 2024 р. відомо про 194 повністю зруйновані бібліотечні будівлі або приміщення, в яких вони були розташовані, 420 бібліотек, які були частково зруйновані/пошкоджені та потребують капітального ремонту, 467 публічних бібліотек, що зазнали незначних пошкоджень та потребують ремонту. Мережа публічних бібліотек зазнає руйнівного впливу. Із початку повномасштабного вторгнення кількість фактично функціонуючих публічних бібліотек постійно скорочується. Станом на кінець 2024 р. кількість публічних бібліотек, які обслуговують користувачів, становила 11802 заклади. Упродовж 2022–2024 рр. внаслідок воєнних дій мережа публічних бібліотек скоротилася на 17,7%. Регулярні обстріли цивільної інфраструктури українських міст, сіл і селищ і, як наслідок, пожежі та руйнування приміщень бібліотек спричиняють втрату бібліотечних фондів та матеріально-технічних засобів. Станом на кінець 2024 р. весь бібліотечний фонд втратили 477 публічних бібліотек, ще 464 публічні бібліотеки втратили частину своїх документних ресурсів. З тих публічних бібліотек, що були частково зруйновані або зазнали незначних пошкоджень через ворожі артилерійські та ракетні обстріли, на кінець 2024 р. вдалося відновити роботу 195 закладів (22%) [15]. Зазнають пошкоджень, руйнувань і втрат, завданих російською армією, й інші бібліотеки: національні, університетські, шкільні тощо.

У 2023 р. у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого проведено дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення». У межах цього дослідження репрезентовано зарубіжний досвід діяльності бібліотек в умовах війни в різні роки, від Першої світової війни до сучасності, охарактеризовано процеси відновлення бібліотек в окремих країнах, які пережили війну, продемонстровано їх внесок у відновлення повоєнного суспільства, обґрунтовано можливість використання успішних практик в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Впродовж останнього десятиліття висвітлення результатів досліджень, здійснених у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого, мали місце переважно на сторінках науково-виробничого журналу «Бібліотечна планета», інформаційно-аналітичного бюлетеня «Соціологічні дослідження в бібліотеках», які видає установа, та періодично були представлені у доповідях на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бібліотека і книга в контексті часу». У наукових виданнях результати досліджень Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого останніх років комплексно не висвітлювалися.

Щодо проблематики дослідження, яке розглядається, аналіз виявлених джерел показав, що за кордоном ретельно вивчалася практика знищення книг та бібліотек під час воєн у різних країнах у різні роки, оцінювалися втрати та наслідки руйнувань [27; 66; 70; 71], розглядалася історія юридичних та практичних заходів щодо захисту бібліотек під час збройних конфліктів, зусиль щодо притягнення до відповідальності винних у нападах на бібліотеки [54–56; 59; 71], реакція міжнародного співтовариства на подібні культурні катастрофи під час війни та у післявоєнний період [28–30; 53–56; 69], визнання зв'язку між документальною спадщиною, правами людини, національною ідентичністю [23; 24; 43; 54–56; 66] та інші питання.

Серед узагальнюючих досліджень знищення книг і бібліотек під час війни впродовж усієї історії людства, які вийшли останніми десятиліттями, виокремлюються праці Ф. Баез [17], М. Баттлс [18], Г. Босмаджян [20], Р. Кнут [35; 36], Р. Овенден [48], Е. Петтігірі [49], Л. Поластрон [51], Х. Стаббінгс [64].

Сучасна зарубіжна історіографія налічує велику кількість наукових праць, присвячених вивченню наслідків війни для бібліотек, серед яких виокремлюються дослідження таких питань: фізичні втрати через пожежі, бомбардування, конфіскацію, цензуру, мародерство та масові розкрадання [41; 52; 54–56; 70]; лакуни у комплектуванні, пов'язані з ізоляцією країн, яка перешкоджає міжнародному обміну та купівлі нових видань [28; 60; 61]; наслідки нестачі ресурсів для підтримки фондів та будівель у належному стані [19; 29]; негативні зміни у кадровому складі бібліотек [33; 38; 58; 59; 63] та інші.

Академік О. Онищенко зауважує, що в українській науці «вивчення питання долі бібліотечних фондів у період війни актуалізувалося у зв'язку із початком дослідження історії культурного надбання України як незалежної держави, необхідністю виявлення втрат бібліотечного фонду, створення за наслідками дослідження електронного реєстру знищеної та вивезеної національної духовної спадщини тощо» [3]. Проблема втрат почала досліджуватися в Україні у 1990-х роках. Найпомітнішою темою в історіографії загальної проблеми наслідків війни для культури стало дослідження історії втрат та переміщення культурних цінностей, у тому числі бібліотечних ресурсів.

Хід та наслідки воєнних дій у кожній країні мають свою специфіку, а тому, попри деяку можливу подібність, стратегію відновлення цих країн неможливо автоматично застосовувати в Україні. Однак вивчення зарубіжного досвіду і стратегій має важливе значення. Успіхи і невдачі комплексних стратегій і окремих проєктів відновлення бібліотечної справи у Балканських країнах, у В'єтнамі, Афганістані [44], Іраку [16; 31], Ірані [34], Лівані [67], Сирії [45], Сомалі, Сьєрра-Леоне [32], Руанді, Тибеті та інших державах потребують уважного опрацювання. Це може дати можливість уникнути помилок у власній діяльності з післявоєнного відновлення суспільства загалом і бібліотечної справи зокрема.

За словами М. Інтрадор, «ми багато знаємо про те, як книги та бібліотеки були втрачені та знищені, але мало про те, як їх замінювали та відроджували після закінчення війни. Як поповнювалися порожні полиці? Як відновлювали будівлі бібліотек? А як щодо непоправних втрат? Як було компенсовано роки неналежного комплектування фондів? Хто відповідав за визначення пріоритетності потреб пошкоджених бібліотек?» [30, с. 132].

Ці слова яскраво відображають стан розробленості у бібліотекознавстві питання про процеси відновлення бібліотек у країнах, які пережили війну, та їх внеску у відновлення повоєнного суспільства. Комплексні узагальнюючі дослідження з окресленого питання і у зарубіжному, і у вітчизняному бібліотекознавстві відсутні. Наявні дослідження окремих аспектів відновлення бібліотек представлені переважно статтями у періодичних виданнях країн, які пережили війну. Особливістю цих джерел, яка ускладнює їх комплексне опрацювання, є широка мовна різноманітність. У вітчизняному бібліотекознавстві зарубіжний досвід відновлення бібліотек після війни та їх внеску у відновлення повоєнного суспільства практично не вивчався.

Мета статті — розглянути основні аспекти наукового дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення», проведеного у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого у 2023 р., та презентувати його результати.

Методологія дослідження. Методологічна основа дослідження — принципи історизму, об'єктивності, системності, комплексності, логічності, всебічності та наступності. З позицій загальнонаукової методології проблема розглядалася на основі різних підходів з урахуванням міждисциплінарного характеру теми. Системний підхід дав змогу розглядати бібліотеки як цілісні соціокультурні інституції, що функціонують у тісному зв'язку з іншими елементами суспільства під час та після війни. Історичний підхід уможливив реконструкцію послідовності та аналіз подій, які супроводжували руйнування та відновлення бібліотек у різних країнах у повоєнний період (зокрема, після Першої і Другої світових воєн, конфліктів у Хорватії та Боснії і Герцеговини), дав змогу реконструювати хронологію, розкрити причини втрат, виявити загальні тенденції, історичні умови, етапи та динаміку відновлення бібліотечної справи. Соціокультурний підхід дозволив розглядати бібліотеки як осередки відновлення культурної, соціальної та національної ідентичності в повоєнному суспільстві, осмислити роль бібліотек як інституцій збереження ідентичності, національної пам'яті, міжкультурного діалогу та адаптації у повоєнний період. Культурно-цивілізаційний підхід допоміг з'ясувати значення відновлення бібліотек як частини ширшої практики збереження культурної спадщини і національної ідентичності. Критичний підхід дав змогу аналізувати наративи відновлення бібліотек крізь призму соціальної справедливості, культурної політики, особливо у контексті втрат культурної спадщини. За допомогою антропологічного підходу досліджено взаємодію людей з бібліотеками

у кризові часи, якими є роки війни та повоєнний період, фокусуєчись на індивідуальному досвіді бібліотекарів і користувачів (ветеранів, біженців, переміщених осіб тощо). Психосоціальний підхід був корисний для аналізу впливу читання, бібліотерапії, соціальної інтеграції біженців, ветеранів та інших груп користувачів бібліотек. Міждисциплінарний підхід забезпечив поєднання інструментів і знань з історії, культурології, соціології, бібліотекознавства задля комплексного вивчення теми.

Досягнення мети і вирішення поставлених завдань здійснювалося за допомогою системи загальнонаукових та спеціальних методів: теоретичних (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, сходження від абстрактного до конкретного, пояснення, узагальнення тощо), емпіричних (опис, порівняння, спостереження). Окрім основних методів історичного дослідження — конкретно-історичного, історико-описового, історико-порівняльного, проблемно-хронологічного, історико-ретроспективного та інших, для реалізації дослідницьких завдань застосовувалися і спеціальні методи: історико-бібліотекознавчий, структурно-типологічний, джерелознавчий, бібліографічний. Серед спеціальних методів дослідження особливе значення мали методи порівняльного бібліотекознавства (для аналізу моделей повоєнного відновлення бібліотечної справи у різних країнах, зокрема у Європі, виокремлення спільних тенденцій і унікальних підходів до відновлення з урахуванням соціокультурного, політичного та економічного контексту, виявлення ефективних практик, а також недоліків у підходах до відновлення тощо).

Комплексне застосування вказаних методів у поєднанні з широким методологічним підходом забезпечило критичне та багатоаспектне вивчення зарубіжного досвіду і дозволило сформуванню багатоглибини картини повоєнного відновлення бібліотек та глибше зрозуміти їхню роль у відновленні і трансформації повоєнного суспільства.

Джерельна база цього дослідження, окрім наукових публікацій, представлена документами міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, ІФЛА), Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії, матеріалами мультимедійного цифрового проєкту усної історії FAMA, який фіксує спогади жителів Сараєва про облогу, інформує про громадянський і культурний спротив, а також ресурсами цифрової платформи «Wake up Europe!», де представлено дані про міжнародну підтримку Боснії і Герцеговини під час війни, тощо. Цінними джерелами стали документальні фільми, виступи експертів, мемуари, щоденники, спогади, листи очевидців, що дозволило виявити тематичні акценти, дискурси і громадське сприйняття бібліотек у процесах повоєнного відновлення, визначити ціннісні установки щодо ролі бібліотек у повоєнному відновленні суспільства.

Використання комплексу дослідницьких методів та побудова дослідження на вивченні різноманітних за своїм характером джерел і літератури дали змогу дійти результатів, що склали його наукову новизну.

Виклад основного матеріалу дослідження. XX ст. було одним із найжорстокіших, коли криваві збройні конфлікти супроводжувалися руйнацією бібліотек у катастрофічних масштабах. «Пам'ять світу: втрачена пам'ять», документ ЮНЕСКО про бібліотеки й архіви, знищені та пошкоджені у XX ст., фіксує випадки, коли бібліотекам було завдано серйозних збитків внаслідок умисних дій [27]. Однак, якщо у попередні сторіччя завойовники переважно розкрадали бібліотечні фонди, то у XX ст. руйнування бібліотек стало ідеологічною зброєю, спрямованою на знищення етнічної ідентичності власників [53]. Такі напади на бібліотеки є складовою спроб контролювати історію, а, отже, і майбутнє, оскільки «перш ніж винаходити нове минуле, необхідно стерти старе» [56, с. 112]. У дослідженні, яке розглядається, вивчення зарубіжного досвіду повоєнного відновлення бібліотек було хронологічно обмежено XX і XXI ст.

Вивчення досвіду відновлення наукової бібліотеки Левенського католицького університету (Бельгія) після її умисного знищення німецькими військами під час Першої та Другої світових воєн у 1914 р. і у 1940 р. продемонструвало успішну практику притягнення до відповідальності Німеччини щодо знищення бібліотеки як важливого європейського інтелектуального осередку і відшкодування спричинених німецькою армією втрат [53]. Цей приклад відновлення бібліотеки, зокрема її фонду та будівлі, показав важливість привернення уваги міжнародної громадськості і того міжнародного резонансу, якого набула ця катастрофа, та цінність спільних зусиль міжнародної спільноти. За словами В. Живкович, «своєчасні та ефективні заходи щодо відновлення бібліотеки в Левені є яскравим прикладом того, що в історії цивілізації завжди існував *Spiritus Movens*, який ініціює, заохочує та реалізує позитивний та альтруїстичний ідейний рух» [71, с. 119].

Практику відновлення бібліотек після Другої світової війни, яка мала величезні руйнівні наслідки для бібліотечної справи у багатьох країнах, проілюстровано на прикладах міжнародної допомоги. М. Срока виявив цінність Програми «*Aid to libraries in war areas*», реалізованої Американською бібліотечною асоціацією у 1941–1947 роках за фінансування Фонду Рокфеллера [60; 61]. Ця програма була спрямована на допомогу бібліотекам країн Європи та Азії, фонди яких зазнали суттєвих збитків через неналежне комплектування новими виданнями внаслідок шестирічної ізоляції під час війни. У США діяли й інші програми, за якими надавалася допомога бібліотекам, що постраждали у Другій світовій війні. Під час дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення» у фонді Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого виявлено видання з етикетками, які свідчать про те, що це — подарунки з США для поповнення фондів після війни.

Колективні зусилля світової спільноти щодо опору руйнуванню культурної та інтелектуальної спадщини були втілені у повоєнних ініціативах ЮНЕСКО, орієнтованих на досягнення таких основних завдань: усунути обмеження на вільне переміщення публікацій та інформації через кордони; полегшити гло-

бальне поширення видань, тиражі яких у роки війни суттєво зменшилися; просувати визнання права на інформацію та права на культуру як складових основних прав людини; сприяти покращенню існуючих і створенню нових сучасних публічних бібліотек та підготовці бібліотекарів; створити форуми, за допомогою яких бібліотекарі могли б співпрацювати для промоції культури та знань [28].

У період між 1945 і 1950 роками було реалізовано ініціативи щодо постачання книг, такі, як Міжнародний інформаційний центр для публікацій (*International clearing house for publications, ICHP*), пов'язані з цим проектом «Бюлетень ЮНЕСКО для бібліотек» («*UNESCO bulletin for libraries*») та програма Схема книжкових купонів ЮНЕСКО (*UNESCO's Book coupon scheme*). Також задля сприяння вільному та відкритому доступу суспільства до бібліотек та інформації було проведено літні школи для бібліотекарів і видано Маніфест ЮНЕСКО про публічну бібліотеку. Ці ініціативи мали позитивний вплив на реконструкцію та розвиток бібліотек, а також на розбудову життєво важливих мереж міжбібліотечного обміну та міжнародного співробітництва після Другої світової війни. Ключовим елементом цього бачення було розширення безкоштовного та відкритого доступу до сучасних публічних бібліотек [12].

В ЮНЕСКО реконструкція «минулого» не розглядалася як самостійне завдання, мета відновлення бібліотек формулювалася в контексті перспектив модернізації, удосконалення та розвитку у тісному взаємозв'язку між невідкладними потребами та довгостроковими цілями. Як зазначала М. Інтрагор, «метою такого прогресивного підходу було створити таку необхідну дистанцію від війни та від політики розбіжностей та конфліктів, які підживлювали її руйнівність» [28, с. 16].

Вивчення повоєнного відновлення Хорватії та Боснії і Герцеговини після воєн 1990-х років підтвердило, що процес дистанціювання від війни — непростий. Після закінчення бойових дій очевидно є необхідність у проведенні незалежної оцінки збитків, завданих культурній спадщині, і бібліотекам у тому числі, притягненні до відповідальності винних у нападах на бібліотеки, плануванні повоєнного відновлення, пошуку ресурсів та кваліфікованих фахівців для його реалізації [4–6; 8]. Конкретні приклади співпраці фахівців різних галузей, фінансової, технічної, гуманітарної міжнародної допомоги Хорватії та Боснії і Герцеговини — ілюструють цінність спільних стратегій відбудови та відновлення [19; 22; 55; 56].

Дослідження науковця з Гарвардського університету (США) А. Рідльмайера довели, що югославські війни показали, як нерозривно пов'язані культурні права, потреби і цінності, релігійна свобода та право біженців від війни повернутися до своїх довоєнних будинків. Захист і відновлення релігійної та культурної спадщини, пошкодженої чи знищеної під час «етнічної чистки», і бібліотек у тому числі, посіли центральне місце у питанні відродження мультикультуралізму та громадянського суспільства в повоєнних балканських краї-

нах, гостро поставили питання гарантій культурної безпеки, зокрема щодо храмів та культурних установ, права на культурну самобутність, гідність та якість життя. На думку А. Рідльмайера, у Боснії і Герцеговині саме такі проекти іноді відігравали ключову роль у сприянні поверненню біженців додому, підтверджуючи, що ідентичність народу нерозривно пов'язана з видимими символами його культури [55, с. 112].

Досвід Балкан сприяв розвитку міжнародного гуманітарного права, що стосується захисту культурних цінностей, зокрема і бібліотек. Одним з найважливіших внесків у судове переслідування злочинів проти культурної спадщини стали обвинувальні висновки та рішення Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, які в кожній справі встановлювали, що під час кампаній етнічних чисток руйнування структур, які символізували ідентичність групи, було виявом переслідувань та злочинів проти людяності [69].

Вивчення документів ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, ІФЛА, Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії з питань захисту культурної спадщини, у тому числі і бібліотек, стало окремою частиною дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення». Зокрема, розглянуто Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха) 1935 р., міжнародну Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. (відому як Гаазька конвенція) та Протокол до неї (1954 р.), які з урахуванням досвіду їх застосування були доповнені Другим Протоколом (1999 р.), Конвенцію ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (1970 р.), Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972 р.), спільну Єдину конвенцію ЮНЕСКО та Міжнародного інституту з уніфікації приватного права (*Institut international pour l'unification du droit privé, ЮНІДРУА*) щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей (1995 р.) тощо [1].

Корисним став аналіз результатів хорватського дослідження стану бібліотек щодо їх готовності до надзвичайних ситуацій, проведеного в Осієцькому університеті імені Йосипа Юрія Штросмаєра у 2010 р. — майже через два десятиліття після закінчення війни. Це дослідження продемонструвало невтішні висновки [25]. Попри те, що хорватські бібліотеки зазнали прямих і непрямих наслідків катастроф, викликаних Хорватською війною 1991–1995 років, негативний досвід у більшості випадків істотно не змінив їхню практику управління захистом від стихійних лих, як і управління захистом загалом. Дослідники з Осієцького університету імені Йосипа Юрія Штросмаєра пов'язують це із прийняттям захисту як технічної проблеми, трудомісткої процедури, яка потребує великих фінансових вливань, додаткового часу та спеціальних навичок персоналу, а почасти також з психологічними факторами, коли життєвий досвід у деяких випадках залишив відчуття безсилля та відсутність потреби у тому, щоб бібліотекарі були готові реагувати у надзвичайних ситуаціях. Тому

рекомендації хорватського дослідження пріоритетним завданням визначили підвищення поінформованості бібліотекарів про важливість боротьби зі стихійними лихами як передумови для ефективного, комплексного та сталого захисту бібліотечних фондів [37].

Країни, які відновлюються після війни, завжди розглядають книги, бібліотеки та інформацію як важливі інструменти у процесі виведення суспільства з катастрофи. Бібліотеки, демонструючи досягнення суспільством певного рівня розвитку, виступають маркерами культурного досвіду та культурної самобутності нації [66]. Особливо наочно це проявляється у ситуаціях соціальної напруженості та збройних конфліктів. Відновлення бібліотек є необхідною складовою відновлення зруйнованих спільнот та внеском у забезпечення довгострокової безпеки та процвітання. З огляду на це, важливою частиною дослідження стало вивчення внеску бібліотек у повоєнне відновлення суспільства.

Вивчення зарубіжного досвіду роботи бібліотек з біженцями від війни дало можливість дізнатися про зарубіжні практики підтримки їх інтеграції та захисту їхніх прав. Бібліотеки надають безкоштовний доступ до інформації, освіти, культури та спілкування, створюють простір для зустрічей і взаємодії між біженцями та місцевим населенням, сприяючи розумінню, толерантності та солідарності [21; 68]. Допмагаючи біженцям адаптуватися до нового середовища та соціалізуватися, бібліотеки у той же час сприяють збереженню культурної ідентичності цієї групи користувачів, і у такий спосіб роблять важливий внесок у розвиток мирного та інклюзивного суспільства. Сьогодні опанування досвіду роботи зарубіжних бібліотек з біженцями набуває особливої актуальності для України як з огляду запозичення ефективної практики для удосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування внутрішньо переміщених осіб, так і з точки зору необхідності розвитку співпраці з тими бібліотеками за кордоном, які задовольняють потреби біженців від війни з України [2].

На прикладі роботи національних, університетських, публічних бібліотек досліджено зарубіжний досвід підтримки ветеранів, членів їхніх родин, медиків, соціальних працівників та представників інших професій, які працюють з ветеранами та військовими [9]. Аналіз досвіду роботи зарубіжних бібліотек за цим напрямом показав, що бібліотеки є ефективними лідерами у суспільстві і партнерами уряду, адже саме вони мають корисні ресурси та потенційні можливості для надання цій групі користувачів якісних бібліотечно-інформаційних послуг, комфортних умов для зустрічей, обміну досвідом та розбудови зв'язків з громадськістю, необхідних для успішного переходу від воєнного до цивільного життя [40; 50; 57]. Бібліотеки є проактивним та економічно ефективним рішенням для розширення інформаційно-пропагандистської діяльності щодо ставлення суспільства до ветеранів [39].

Досвід, напрацьований різними країнами у різні періоди, довів цінність багатьох дій, спрямованих на відновлення суспільства, реалізація яких можлива ще під час війни. Дослідження продемонструвало, читання — саме той

інструмент відновлення суспільства у повоєнний період, який розглядається у нерозривному зв'язку з періодом війни, закладаючи підґрунтя для емоційно стійкого входження у повоєнне життя, подібно «ментальній броні» [47, с. 55–56]. М. Шапро-Фіцович, яка вивчала діяльність бібліотек під час Хорватської війни, виявила, що бібліотеки були єдиними культурними установами, які у той час повністю функціонували у своїх громадах [59]. Цей досвід підтвердив, що читання є необхідним для усвідомленого життя, в якому люди можуть певною мірою контролювати свій досвід, підтримувати силу духу, зберігати розсудливість у стресовому і травматичному середовищі, зміцнювати свою ідентичність [62].

Реалізація визначеної мети дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення» дала змогу виконавцям у межах окреслених напрямів отримати важливі результати, зробити відповідні висновки і висловити міркування щодо можливості осмислення і використання зарубіжного досвіду відновлення бібліотек та їх внеску у відновлення повоєнного суспільства. За результатами дослідження підготовлено 27 публікацій, частину з них наведено у списку літератури та джерел [1; 2; 4–14].

Так, у результатах дослідження констатовано, що відновлення бібліотек після війни — це, перш за все, відбудова, реконструкція та ремонт бібліотечних будівель. Для післявоєнного бібліотечного будівництва в Україні буде актуальним підхід ЮНЕСКО, застосований до відновлення європейських бібліотек після Другої світової війни, коли йшлося не про відбудову «старого», а будівництво і облаштування таких установ, які відповідають сучасним вимогам до архітектури будівель такого типу та організації суспільних просторів усередині них, і можуть довго слугувати у подальші десятиліття, відповідаючи потребам майбутніх користувачів.

Сучасні архітектори пропонують дуже різні проекти бібліотечних будівель. Однак успішними виявляються ті, які стають результатом ефективної співпраці бібліотекарів і архітекторів, будучи втіленням творчих бібліотекознавчих концепцій, з одного боку, та архітектурно-містобудівних, з іншого. З огляду на те, що у вітчизняному бібліотекознавстві питання бібліотечної архітектури є одними з найменш досліджених, зарубіжні напрацювання з проєктування і будівництва бібліотечних будівель, їх особливостей та достоїнств, потребують ретельного вивчення [10, с. 16–17]. Особливої актуальності для України набуває і опанування досвіду адаптивного повторного використання будівель для потреб бібліотечної справи, яке виступає як альтернатива капітальному будівництву і розглядається як процес відбудови і перепрофілювання [7]. Ознайомлення з проєктом облаштування після Другої світової війни бібліотеки у Валоні (Франція) силами студентської молоді з різних країн, ініційованим ЮНЕСКО [29], налаштовує на аналогію з давньою українською традицією скликання толоки для швидкого виконання великої за обсягом роботи. Подібні заходи можуть

бути організовані для відновлення пошкоджених бібліотечних будівель в Україні, за участі міжнародної спільноти у тому числі.

Досвід різних країн, які пережили війну, свідчить, що і у разі збройного конфлікту, і після війни особливо гострою та значущою проблемою стає захист документних ресурсів. Виявлено, що найпоширенішими проблемами є відсутність національної стратегії збереження документів, брак конкретної відповідальності за вирішення питань збереження на національному та інституційному рівнях, недостатність моделей фінансування тощо [37; 43]. Багато бібліотечних ресурсів в Україні сильно постраждали від прямих і непрямих військових ушкоджень під час російсько-української війни. Прямих збитків завдано бомбардуваннями, пожежами і мародерством, частину фондів пошкоджено через непрямі наслідки — такі, як неправильна евакуація, відсутність належних умов зберігання через масові відключення електропостачання, спричинені наслідками російських ударів по об'єктах критичної інфраструктури України тощо. Експерти вказують, що і техногенні, і природні лиха вимагають схожих алгоритмів дій та підходів у сфері захисту і запобігання завданню шкоди документним ресурсам, а також надання допомоги у разі заподіяних збитків [42]. Досвід країн, які пережили війну, свідчить про важливість створення комплексного національного плану захисту та порятунку документних ресурсів у разі стихійних лих, який забезпечив би співпрацю всіх важливих служб на місцевому, національному та міжнародному рівнях та підвищив би ефективність окремих установ у кризових ситуаціях. Особливої актуальності набуває розроблення концепції управління захистом документних ресурсів і в окремих бібліотеках [11].

Нагальним завданням відновлення є вирішення питань якісного кадрового забезпечення бібліотек. Для бібліотечної справи повоєнного періоду, зазвичай, характерні серйозні негативні зміни, як-от: висока плінність кадрів, збільшення частки працівників без фахової освіти та тих, хто працює неповний робочий день, зниження продуктивності праці тощо. Бібліотекарі, які жили і працювали у важкі часи в умовах загрози життю і нестабільності, а особливо ті, хто знаходився у зоні бойових дій, перебувають у складному психологічному стані й потребують особливої підтримки [59, с. 2]. На вирішення цих та інших питань актуалізується необхідність змін у системі освіти, перепідготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації.

Етап відновлення бібліотечної справи після війни, як ніколи, загострює питання необхідності розвитку порівняльного бібліотекознавства, забезпечення наукових досліджень і освітнього процесу сучасними дослідницькими та навчальними ресурсами (зокрема, українською мовою), розширення можливостей для зарубіжного стажування і академічної мобільності, розвитку міжнародного бібліотечного співробітництва тощо.

Суспільство, яке долає руйнівні наслідки війни, потребує нових надійних пріоритетів. Важливим ресурсом їхньої підтримки та промоції є актуальна, на-

дійна, своєчасна та доступна інформація як основа для ефективного функціонування демократичної системи. Надаючи такий ресурс, бібліотеки сприяють участі громадян у демократичному процесі, підтримують та розвивають дієвий канал взаємодії, забезпечують інформаційну підтримку освіти, досліджень, підвищення обізнаності. У повоєнному суспільстві значна відповідальність за об'єктивну наукову інтерпретацію недавнього конфлікту покладається на академічну спільноту. З огляду на це посилюється і відповідальність бібліотек щодо належної неупередженої інформаційної підтримки наукових досліджень та дотримання морального імперативу об'єктивності, що підтвердив досвід повоєнних Балканських країн [38].

Задля практичного втілення таких ідей запропоновано створити на базі Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого Фонд зарубіжних документів про війну в Україні — ресурс, який може розглядатися не тільки, як вагомий внесок у збереження колективної пам'яті і підтримку української ідентичності, а й як ґрунтовна джерельна база для майбутніх досліджень науковців багатьох країн. Досягнення максимальної вичерпності такого ресурсу може бути реалізовано на основі співпраці з міжнародними організаціями, благодійними фондами, національними бібліотечними асоціаціями та національними бібліотеками різних країн, зарубіжними видавництвами, окремими авторами, українцями, які перебувають за кордоном, тощо [14].

У повоєнному бібліотечно-інформаційному обслуговуванні простежується особлива увага до окремих груп користувачів. Колишні учасники бойових дій, ветерани війни, діти, люди похилого віку, травмовані війною, переселенці стають об'єктами спеціально орієнтованого бібліотечного обслуговування.

Бібліотечно-інформаційне обслуговування внутрішньо переміщених осіб у найближчі декілька років стає невіддільною складовою діяльності українських бібліотек, а розроблення цілеспрямованих програм саме для цієї категорії користувачів — нагальним завданням. Вивчення зарубіжної практики бібліотечного обслуговування біженців та використання успішного досвіду може сприяти удосконаленню роботи вітчизняних бібліотек з переміщеними особами за умов урахування адміністративних, організаційних, економічних та соціальних особливостей кожного регіону України.

Один із пріоритетних напрямів роботи українських бібліотек сьогодні — бібліотечно-інформаційне обслуговування ветеранів. Як партнери організацій, що працюють з ветеранами і надають їм юридичну, соціальну та психологічну підтримку, бібліотеки пропонують широкий спектр ресурсів і послуг для задоволення інформаційних та освітніх потреб цієї цільової аудиторії. Доступність бібліотечних ресурсів — їх основна перевага. Втім, бібліотеки України повинні мати й оптимальний фізичний простір для обслуговування ветеранів, у зв'язку з цим актуалізуються питання забезпечення безбар'єрності наявної інфраструктури. У результаті вивчення зарубіжного досвіду бібліотечно-інформаційного обслуговування ветеранів виявлено корисний і цінний інстру-

ментарій, який дозволяє бібліотекам бути важливими осередками діалогу між ветеранами та місцевими громадами, допомагати зберігати пам'ять та вшановувати службу ветеранів, навчати молодь цінувати, поважати та підтримувати тих, хто захищав свою країну, свободу та мир. З огляду на це для бібліотек України, особливо публічних, актуалізується питання розроблення стратегій, програм, методичних рекомендацій щодо організації практичної роботи з обслуговування ветеранів та пов'язаних з ними інших груп користувачів [9].

Розширення доступу користувачів до бібліотек у повоєнному суспільстві сприяє поверненню людей до нормального життя. Особливої уваги бібліотекарів вимагають як психологічні, так і соціальні потреби. Психологічна реабілітація шляхом реалізації програм бібліотерапії, програм промоції читання, відвідування соціальних і культурних заходів, отримання доступу до цифрових інформаційних платформ, а також можливості читати, обмінюватися думками та будувати діалог з членами місцевої громади мають вирішальне значення для соціальної інтеграції та адаптації населення, яке постраждало від війни. В умовах, коли реалії, сформовані насильством, мають тривалий вплив на життя людей, актуальною стає проблема подолання наслідків стресових ситуацій, пережитих втрат, негативного емоційного стану, бібліотеки стають соціальними агентами позитивних змін. Читання під час та після війни є важливим не тільки для кожного читача, але й на рівні державотворення задля посилення гуманітарної національної безпеки, соціальної турботи про націю тощо. У цьому контексті вивчення зарубіжного досвіду для його застосування в українському суспільстві має особливе значення.

Висновки. Проведене дослідження відновлення бібліотек у країнах, які пережили війну, та внеску бібліотек у відновлення повоєнного суспільства є першою спробою у вітчизняному бібліотекознавстві. Результати дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення» показують, що історія демонструє не тільки шокуючі випадки знищення і руйнування бібліотек, але також і надихаючі приклади успішної реконструкції бібліотечних фондів, зведення нових бібліотечних будівель, поліпшення стану бібліотечної справи у країні загалом.

Як показує практика, відновлення фондів і будівель бібліотек, особливо великих, після дуже масштабних руйнувань, які є наслідками сучасних воєн, – це завдання, яке під силу виснаженій війною країні тільки за умови потужної колективної багатосторонньої підтримки міжнародних організацій, благодійних фондів, урядів інших держав, зарубіжних бібліотек, окремих бібліотекарів, волонтерів. Відновлення потребує колективних зусиль вчених, бібліотекарів, архівістів, реставраторів, юристів, архітекторів, фахівців з багатьох суміжних галузей. Результати дослідження представляють конкретні приклади такої співпраці у різні роки на допомогу різним країнам та ілюструють цінність спільних стратегій відбудови та відновлення. Допомога, зазвичай, спрямовується на різні аспекти відновлення бібліотек, такі, як: організація проєктів

відбудови, реконструкції бібліотечних приміщень, реставрації та поповнення бібліотечних фондів, придбання та модернізації обладнання, техніки та програмного забезпечення, розширення і покращення бібліотечних послуг, нарощування кадрового потенціалу бібліотек і професійного розвитку бібліотечних працівників, промоції національної культурної спадщини через бібліотечні послуги та ресурси (у тому числі за кордоном), розвитку міжнародного бібліотечного співробітництва тощо.

Практика свідчить, що для успішної реалізації таких проєктів важлива координація діяльності учасників, чітка конкретизація їхніх ролей і завдань, обґрунтовані плани, інструментарії та прозора оперативна звітність. Зарубіжний досвід показує, що успішне стійке та довгострокове повоєнне відновлення потребує цілісної комплексної стратегії, а не разових проєктів та ініціатив. Ефективне подолання наслідків війни та подальший розвиток потребують значних зусиль, часу та ресурсів — насамперед від національного уряду, який має взяти на себе провідну роль у переході до миру. Повноцінна і ефективна участь бібліотечної спільноти у складних і багатоаспектних процесах відбудови та відновлення повоєнного суспільства є необхідною і важливою умовою збереження та розвитку культурної спадщини, науки, освіти і демократії у суспільстві.

Діяльна участь і активна позиція бібліотечної спільноти у процесах відродження після війни потребує подальшого вивчення зарубіжного досвіду задля отримання об'єктивної інформації про процеси, результати, найкращі практики та інноваційні рішення, які були застосовані в інших країнах щодо будівництва нових бібліотек, поповнення і цифровізації фондів, розвитку електронних ресурсів і сервісів, професійного розвитку бібліотекарів, залучення громадськості і партнерів до відновлення бібліотек тощо і адаптування зарубіжного досвіду до українського контексту.

Вивчення цієї проблематики переконує у необхідності дотримуватися віри у те, що рух людства вперед має відбуватися у новому напрямі. За словами української правозахисниці Олександри Матвійчук, голови організації «Центр демократичних свобод», нагородженої Нобелівською премією миру 2022 р., це «новий гуманістичний рух, який буде працювати із суспільством на рівні сенсів, займатися просвітництвом, формувати масову підтримку та залучати людей до захисту прав та свобод. Цей рух має об'єднувати інтелектуалів та громадянські суспільства різних країн, адже ідеї свободи та прав людини універсальні та не мають державних кордонів» [46, с. 6].

Список використаних джерел та літератури

1. Лісова І. В. Міжнародне право на захисті культурної спадщини під час збройних конфліктів. *Регіональні розвідки: іст. тенденції та сучас. виклики* : матеріали краєзнав. толоки / круглого столу до 100-річчя проведення у Харкові 1-ої всеукр. краєзнав. конф. (Харків, 28 трав. 2025 р.) / Харків, держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2025. С. 53–63. URL: https://archive.org/details/20250826_20250826_0721 (дата звернення: 12.09.2025).

2. Лісова І. В. Підтримка бібліотеками біженців від війни: зарубіжний досвід. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. Т. 1. С. 120–123. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1981> (дата звернення: 12.09.2025).
3. Онищенко О. С. Бібліотечний фонд України в контексті другої світової війни та її наслідків. *Архіви України : офіц. веб-портал Держ. арх. служби України*. [Київ], 2016. URL: <https://old.archives.gov.ua/Archives/Publication/Onischenko.php> (дата звернення: 12.09.2025).
4. Прокопенко Л. Бібліотека як мішень: хроніка втрат Національної та університетської бібліотеки Боснії і Герцеговини. *Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук*. 2025. Вип. 15. С. 186–201. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335095> (дата звернення: 12.09.2025).
5. Прокопенко Л. Бібліотеки, бібліотекарі і читачі під час облоги Сараєва: 1425 днів випробувань, стійкості та надії. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2024. Вип. 72 : Бібл. наука і практика в умовах воєн. стану. С. 365–398. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.72.365> (дата звернення: 12.09.2025).
6. Прокопенко Л. С. Бібліотеки Боснії і Герцеговини під час та після Боснійської війни. *Вісн. Харків. держ. акад. культури*. 2025. Вип. 67. С. 217–231. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.067.15> (дата звернення: 12.09.2025).
7. Прокопенко Л. С. Бібліотеки і адаптивне повторне використання будівель. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2022 р.) / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2022. С. 82–85. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1409> (дата звернення: 12.09.2025).
8. Прокопенко Л. С. Бібліотеки Хорватії під час та після Хорватської війни: хроніка втрат і досвід відновлення. *Бібл. Меркурій*. 2025. Вип. 1(33). С. 25–39. DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331908](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331908) (дата звернення: 12.09.2025).
9. Прокопенко Л., Лісова І. Бібліотеки як осередки підтримки ветеранів: зарубіжний досвід. *Бібл. вісн.* 2025. № 1. С. 85–96. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2025.01.085> (дата звернення: 12.09.2025).
10. Прокопенко Л. Бібліотечні будівлі через призму міжнародних архітектурних премій. *Бібл. форум: історія, теорія і практика*. 2022. № 2(28). С. 16–31.
11. Прокопенко Л. Збереження документних пам'яток у бібліотеках у разі війни: виклики XXI століття. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звернення* : зб. тез і повідомл. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2023 р.) / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2023. С. 269–275. URL: https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2023/12/17/vii_chytannya_2023_zbirnyk_tez.pdf (дата звернення: 12.09.2025).
12. Прокопенко Л. Міжнародні ініціативи ЮНЕСКО з відновлення бібліотек після Другої світової війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2025. Вип. 74. С. 223–244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prnbuimviv_2025_74_13 (дата звернення: 12.09.2025).
13. Прокопенко Л., Лісова І. Повернення втраченого: з історії руйнування та відновлення бібліотеки Левенського університету у XX столітті. *Вісн. Кн. палати*. 2025. № 5. С. 48–52. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.5\(346\).48-52](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.5(346).48-52) (дата звернення: 12.09.2025).
14. Прокопенко Л. С. Фонд зарубіжних документів про російсько-українську війну: до питання про створення. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів 7-ої Міжнар. наук. конф. (Київ, 22–25 трав. 2024 р.) / упоряд.: Н. І. Кобижча, М. М. Цілина. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2024. С. 26–27.
15. Публічні бібліотеки України в умовах російської збройної агресії: результати XI етапу дослідження. *Публ. б-ка територ. громади* : блог / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2025, 10 берез. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=10951> (дата звернення: 12.09.2025).
16. Al-Tikriti N. «Stuff happens»: A brief overview of the 2003 destruction of Iraqi manuscript collections, archives, and libraries. *Libr. Trends*. 2007. Vol. 55, no. 3, spec. iss. : Libraries in times of war, revolution, and social change / guest ed.: W. Boyd Rayward and C. Jenkins. P. 730–745. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0000> (дата звернення: 12.09.2025).
17. Báez F. A Universal history of the destruction of books: from ancient Sumer to modern-day Iraq. New York : Atlas & Co, 2008. 272 p.
18. Battles M. Library: An unquiet history. New York : W.W. Norton & Company, 2003. 245 p.
19. Blazina V. Mémoricide ou la purification culturelle: la guerre et les bibliothèques de Croatie et de Bosnie-Herzégovine. *Documentation et bibl.* 1996. Vol. 42, no. 4. P. 149–163. DOI: <https://doi.org/10.7202/1032995ar> (дата звернення: 12.09.2025).
20. Bosmajian H. A. Burning books. Jefferson : McFarland, 2006. 233 p.

21. Bowdoin N. T., Hagar C., Monsees J. [et al.]. Academic libraries serving refugees and asylum seekers. *College & Research Libraries News*. 2017. Vol. 78, no. 6. P. 298–337. DOI: <https://doi.org/10.5860/crln.78.6.298> (дата звернення: 12.09.2025).
22. Brailo N. *Libricide: destruction of libraries in Croatia 1991–1995* : Master's theses for the degree in Library and Information Science / San José State University, Facultad of the School of Library and Information Science. San José, 1998. 81 p. DOI: <https://doi.org/10.31979/etd.zcc8-298e> (дата звернення: 12.09.2025).
23. Cloonan M. V. The moral imperative to preserve. *Libr. Trends*. 2007. Vol. 55, no. 3 : Libraries in times of war, revolution, and social change / guest ed.: W. Boyd Rayward and Christine Jenkins. P. 746–755. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0003> (дата звернення: 12.09.2025).
24. Harpham B. “The sun was obscured by the smoke of books”: libraries and memory institutions in conflict since the end of the Cold War. *Fac. of Inform. Quart.* 2009. Vol. 1, no. 2. P. 1–13. URL: <http://hdl.handle.net/1807/78757> (дата звернення: 12.09.2025).
25. Hasenay D., Krtalić M. “Disaster and after”. What have Croatian libraries learned about preservation and disaster management after the war experience?: [paper presented in Session 88 “Preservation and Conservation” at Preservation and Conservation Core Activity]. *WLIC: 76th IFLA Gen. Conf. and Assembly* (Gothenburg, 10–15 Aug. 2010). URL: <https://www.ifla.org/past-wlic/2010/88-hasenay-en.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).
26. Hastings M. It's not just Ukraine and Gaza: War is on the rise everywhere. *Bloomberg*. 2023, 10 Dec. URL: <https://surl.li/utjqbg> (дата звернення: 12.09.2025).
27. Hoeven H. van der, Albada J. van. Memory of the world: lost memory: libraries and archives destroyed in the twentieth century. *General Information Progr. and UNISIST / UNESCO on behalf of IFLA*. Paris, 1996. P. 7–15. СП-96/WS/1. URL: <http://mow.arquivonacional.gov.br/images/pdf/Lost-Memory---Libraries-and-Archives-destroyed-in-the-20th-Century-1996.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).
28. Intrator M. Books across borders: UNESCO and the politics of postwar cultural reconstruction, 1945–1951. Cham : Palgrave Macmillan, 2019. 295 p. (New directions in book history). DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15816-3> (дата звернення: 12.09.2025).
29. Intrator M. UNESCO in France, France in UNESCO, and the role of libraries and books in postwar cultural reconstruction, 1945–1951. *The J. of the Western Soc. for French History*. 2012. Vol. 40. P. 124–137. URL: <http://hdl.handle.net/2027/spo.0642292.0040.011> (дата звернення: 12.09.2025).
30. Intrator M. UNESCO, reconstruction, and pursuing peace through a «library-minded» world, 1945–1950. *A history of UNESCO: global actions and impacts* / ed. by P. Duedahl. London : Palgrave Macmillan, 2016. P. 131–150. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-58120-4_7 (дата звернення: 12.09.2025).
31. Johnson I. M. The impact on libraries and archives in Iraq of war and looting in 2003: A preliminary assessment of the damage and subsequent reconstruction efforts. *Intern. Inform. and Libr. Review*. 2005. Vol. 37, no. 3. P. 209–271. DOI: <https://doi.org/10.1080/10572317.2005.10762682> (дата звернення: 12.09.2025).
32. Kargbo J. A. Effects of the civil war and the role of librarians in post-war reconstruction in Sierra Leone. *World libraries*. 2002. Vol. 12, no. 2. URL: <https://worldlibraries.dom.edu/index.php/worldlib/article/view/382> (дата звернення: 12.09.2025).
33. Kasarović I. In “No Man’s Land”: Libraries in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina. *Libr. Trends*. 2015. Vol. 63, no. 4, iss. : Libraries in a Postcommunist world: a quarter of a century of development in Central and Eastern Europe and Russia : p. 2 / ed. by Hermina G. B. Anghelescu. P. 663–674. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0027> (дата звернення: 12.09.2025).
34. Khademizadeh S., Albudaiwi D. Y., Larsen H. [et al.]. Public libraries and crisis management: Iranian public libraries and the dust crisis. *J. of Librarianship and Inform. Science*. 2022. Vol. 55, iss. 4. P. 1055–1067. DOI: <https://doi.org/10.1177/09610006221116898> (дата звернення: 12.09.2025).
35. Knuth R. *Burning books and leveling libraries: extremist violence and cultural destruction*. Westport ; London : Praeger, 2006. 248 p.
36. Knuth R. *Libricide: The regime-sponsored destruction of books and libraries in the twentieth century*. Westport ; London : Praeger, 2003. 277 p.
37. Krtalić M., Hasenay D., Kiš K. Upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa: Utječaj ratnih iskustava na upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa u hrvatskim knjižnicama. *Vjesnik bibl. Hrv.* 2012. Sv. 55, br. 3–4. S. 103–118. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/157016> (дата звернення: 12.09.2025).
38. Kulenović F. Librarians in the aftermath of conflict: The case of Bosnia and Herzegovina. *Intern. Conf. on Libr. from a Human Rights Perspective: conf. proceedings* (Ramallah, 31 Mar. – 2 Apr. 2008) / ed. N. Alawi. Ramallah : Ramallah Centre for Human Rights Studies, 2008. P. 29–32.
39. LeMire S., Graves S. J., Buckner S. [et al.] Basic training: a library orientation designed for student veterans. *J. of Acad. Librarianship*. 2020. Vol. 46, iss. 4. P. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102137> (дата звернення: 12.09.2025).

40. LeMire S., Mulvihill K. J. *Serving those who served: Librarians' guide to working with veteran and military communities*. Denver : Libraries Unlimited, 2017. 200 p.
41. Marques D. dos S., Araujo A. V. de F. *Biblioteca invisível: a biblioclastia na guerra da Bósnia e Herzegovina (1992–1995). Perspectivas em Ciência Da Informação*. 2022. Vol. 27, no. 3. P. 185–213. DOI: <https://doi.org/10.1590/1981-5344/25794> (дата звернення: 12.09.2025).
42. McIlwaine J. *IFLA disaster preparedness and planning: a brief manual / under the direction of M.-T. Varlamoff ; IFLA Core Activity on Preservation and Conservation*. Paris, 2006. 40 p. URL: <https://repository.ifla.org/handle/20.500.14598/1315> (дата звернення: 12.09.2025).
43. Moustafa L. H. *Cultural heritage and preservation: lessons from World War II and the contemporary conflict in the Middle East. The Amer. Archivist*. 2016. Vol. 79, iss. 2. P. 320–338. DOI: <https://doi.org/10.17723/0360-9081-79.2.320> (дата звернення: 12.09.2025).
44. Moustafa L. H. *From Peshawar to Kabul: Preserving Afghanistan's cultural heritage during wartime. RBM : A J. of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*. 2016. Vol. 71, iss. 2. P. 134–147. DOI: <https://doi.org/10.5860/rbm.17.2.9665> (дата звернення: 12.09.2025).
45. Munawar N. A. *Rebuilding Aleppo: Public engagement in post-conflict reconstruction. ICOMOS Univ. Forum*. 2018. Vol. 1. P. 1–18. URL: <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/1848> (дата звернення: 12.09.2025).
46. Matviichuk, O. *The Nobel lecture given by Nobel Peace Prize Laureate 2022 Center for Civil Liberties (Oslo, 10 Dec. 2022)*. Stockholm : The Nobel Foundation, 2022. 6 p. URL: <https://url.it/rmkfvn> (дата звернення: 12.09.2025).
47. Ornat N. *Reading for your life: The impact of reading and writing during the siege of Sarajevo. Open Inform. Science*. 2018. Vol. 2, no. 1. P. 44–58. DOI: <https://doi.org/10.1515/opis-2018-0004> (дата звернення: 12.09.2025).
48. Ovenden R. *Burning the books: a history of the deliberate destruction of knowledge*. Cambridge : Harvard Univ. Press, 2020. 320 p. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674249509> (дата звернення: 12.09.2025).
49. Pettegree A. *The book at war: libraries and readers in an age of conflict*. London : Yale Univ. Press, 2023. 352 p.
50. Pionke J. J. *Veteran views of the library: a qualitative study. Reference & User Services Quart.* 2019. Vol. 58, no. 4. P. 227–234. DOI: <https://doi.org/10.5860/rusq.58.4.7149> (дата звернення: 12.09.2025).
51. Polastron L. X. *Livres en feu: Histoire de la destruction sans fin des bibliothèques*. Paris : Denoël, 2004. 432 p.
52. Poulain M. *De mémoire de livres: des livres spoliés durant la Seconde Guerre mondiale déposés dans les bibliothèques: une histoire à connaître et à honorer. Bull. des bibl. de France*. 2015. No. 4. P. 176–190. URL: https://bbf.enssib.fr/matieres-a-penser/de-memoire-de-livres_66249 (дата звернення: 12.09.2025).
53. Prochaska A. *Librarianship in times of conflict. Insights: the UKSG J.* 2023. Vol. 36. P. 22–30. DOI: <https://doi.org/10.1629/uksg.639> (дата звернення: 12.09.2025).
54. Riedlmayer A. *Crimes of war, crimes of peace: destruction of libraries during and after the Balkan Wars of the 1990s. Libr. Trends*. 2007. Vol. 56, no. 1, spec. iss. : *Preserving Cultural Heritage / ed. by Michèle V. Cloonan, Ross Harvey*. P. 107–132. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0057> (дата звернення: 12.09.2025).
55. Riedlmayer A. *From the ashes: the past and future of Bosnia's cultural heritage. Islam and Bosnia: conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states / ed. by M. Shatzmiller*. Montreal & Kingston ; London ; Ithac : McGill-Queen's Univ. Press, 2002. P. 98–135.
56. Riedlmayer A. *Libraries are not for burning: International librarianship and the recovery of the destroyed heritage of Bosnia-Herzegovina. Art Libr. J.* 1996. Vol. 21, iss. 2. P. 19–23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0307472200009834> (дата звернення: 12.09.2025).
57. *Public library services for veterans: selected brief case studies / L. Roy, M. Barker, L. L. Hidalgo, F. A. Rickard. Public Libr. Quart.* 2016. Vol. 35, iss. 3. P. 222–242. DOI: <https://doi.org/10.1080/01616846.2016.1210452> (дата звернення: 12.09.2025).
58. Sabolović-Krajina D. *Croatian public libraries in time of crisis. IFLA J.* 2019. Vol. 45, no. 1. P. 148–156. DOI: <https://doi.org/10.1177/0340035218811320> (дата звернення: 12.09.2025).
59. Šapro-Ficović M. *Libraries under siege in Croatia, 1991–1995. Oral History Forum d'histoire orale*. 2014. Vol. 34 : *Special Issue on Human Rights and Oral History*. P. 1–17. URL: <https://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/article/view/545/623> (дата звернення: 12.09.2025).
60. Sroka M. *«A book never dies»: the American Library Association and the cultural reconstruction of Czechoslovak and Polish libraries, 1945–1948. Libr. and Inform. History*. 2017. Vol. 33, iss. 1. P. 19–34. DOI: <https://doi.org/10.1080/17583489.2017.1264186> (дата звернення: 12.09.2025).
61. Sroka M. *The American Library Association and the post-World War II rebuilding of Eastern European libraries. IFLA J.* 2019. Vol. 45, iss. 1. P. 26–33. DOI: <https://doi.org/10.1177/0340035218793920> (дата звернення: 12.09.2025).

62. Stričević I. Bringing books and children together: Croatian war experiences. *Bookbird: A J. of Intern. Children's Lit.* 2009. Vol. 47, iss. 4. P. 9–19. DOI: <https://doi.org/10.1353/bkb.0.0203> (дата звернення: 12.09.2025).
63. Stričević I., Pehar F. Libraries in Croatia: developments and trends in the postsocialist period. *Libr. Trends*. 2015. Vol. 63, no. 4, iss. : Libraries in a Postcommunist world: a quarter of a century of development in Central and Eastern Europe and Russia : p. 2 / ed. by H. G. B. Angheliescu. P. 675–696. DOI: <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0029> (дата звернення: 12.09.2025).
64. Stubbings H. U. Blitzkrieg and books: British and European libraries as casualties of World War II. Bloomington : Rubena Press, 1993. 471 p.
65. Uppsala Conflict Data Program / Uppsala univ., Department of Peace and Conflict Research. Uppsala, 2022. URL: <https://ucdp.uu.se> (дата звернення: 12.09.2025).
66. Valencia M. Libraries, nationalism, and armed conflict in the Twentieth century. *Libri*. 2002. Vol. 52, no. 1. P. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1515/LIBR.2002.1> (дата звернення: 12.09.2025).
67. Vernon E. Librarianship in Lebanon in the post–civil war period. *World libr.* 1994. Vol. 4, no. 2. URL: <https://worldlibraries.dom.edu/index.php/worldlib/article/view/289/245> (дата звернення: 12.09.2025).
68. Vincent J. Libraries and sanctuary: supporting refugees and new arrivals. London : Facet Publishing, 2022. 224 p.
69. Walasek H. Cultural heritage and memory after ethnic cleansing in post-conflict Bosnia-Herzegovina. *Intern. Rev. of the Red Cross*. 2019. Vol. 101, no. 1. P. 273–294. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383119000237> (дата звернення: 12.09.2025).
70. Wounded libraries in Croatia / ed. T. Aparac-Gazivoda, D. Katalenac. Zagreb : Croat. Libr. Assoc., 1993. 58 p.
71. Živković V. Uništenje Univerzitetske biblioteke u Luvenu u Prvom svetskom ratu i njena obnova u posleratnom periodu = Destructon of the University of Leuven Library in First World War and its Renovation in the Post-War Period. *Bosniaca*. 2021. God. 26, br. 26. S. 112–122. Оубл.: 01.12.2021. DOI: <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.112> (дата звернення: 12.09.2025).

References

1. Lisova, I. V. (2025). Mizhnarodne pravo na zakhysti kulturnoi spadshchyny pid chas zbroinykh konfliktiv [International law on the protection of cultural heritage during armed conflicts]. U *Rehionalni rozvidky: istorychni tendentsii ta suchasni vyklyky: Materialy kraieznav. toloky/kruhloho stolu do 100-richchia provedennia u Kharkovi Pershoi vseukrainskoi kraieznavchoi konferentsii, 28 travnia 2025 roku* (s. 53–63). Kharkiv. https://archive.org/details/20250826_20250826_0721 [in Ukrainian].
2. Lisova, I. V. (2024). Pidtrymka bibliotekamy bizhentsiv vid viiny: zarubizhnyi dosvid [Support of refugees from war by libraries: foreign experience]. U *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Intehratsiia u mizhnarodnyi biblioteknyi prostir: Materialy Mizhnarodnoi naukovo konferentsii, 8–10 zhovtnia 2024 roku* (T. 1), (s. 120–123). Kyiv. <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1981> [in Ukrainian].
3. Onyshchenko, O. S. (2016). Biblioteknyi fond Ukrainy v konteksti druhoi svitovoi viiny ta yii naslidkiv [The library fund of Ukraine in the context of World War II and its consequences]. *Arkhivy Ukrainy*. <https://old.archives.gov.ua/Archives/Publication/Onischenko.php> [in Ukrainian].
4. Prokopenko, L. (2025). Biblioteka yak mishen: khronika vtrat Natsionalnoi ta universytetskoï biblioteky Bosnii i Hertsehovyny [Library as a target: chronicle of losses of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina]. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 15, 186–201. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335095> [in Ukrainian].
5. Prokopenko, L. (2024). Biblioteky, bibliotekari i chytachi pid chas oblohy Saraieva: 1425 dnev vyprobuvan, stikosti ta nadii [Libraries, librarians and readers during the siege of Sarajevo: 1425 days of ordeals, resilience and hope]. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*, 72, 365–398. <https://doi.org/10.15407/np.72.365> [in Ukrainian].
6. Prokopenko, L. S. (2025). Biblioteky Bosnii i Hertsehovyny pid chas ta pislia Bosniiskoi viiny [Libraries in Bosnia and Herzegovina during and after the Bosnian War]. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*, 67, 217–231. <https://doi.org/10.31516/2410-5333.067.15> [in Ukrainian].
7. Prokopenko, L. S. (2022). Biblioteky i adaptyvne povtorne vykorystannia budivel [Libraries and adaptive reuse of buildings]. U *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Innovatsiini transformatsii resursiv i posluh: Materialy Mizhnarodnoi naukovo konferentsii, 4–6 zhovtnia 2022 roku* (s. 82–85). Kyiv: NBUV. <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1409> [in Ukrainian].
8. Prokopenko, L. S. (2025). Biblioteky Khorvatii pid chas ta pislia Khorvatskoi viiny: khronika vtrat i dosvid vidnovlennia [Libraries in Croatia during and after the Croatian war: a chronicle of losses and experiences

- of restoration]. *Library Mercury*, 1(33), 25–39. [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331908](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331908) [in Ukrainian].
9. Prokopenko, L., & Lisova, I. (2025). Biblioteki yak osередky pidtrymky veteraniv: zarubizhnyi dosvid [Libraries as centers of support for veterans: foreign experience]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 1, 85–96. <https://doi.org/10.15407/bv2025.01.085> [in Ukrainian].
 10. Prokopenko, L. (2022). Bibliotichni budivli cherez pryзму mizhnarodnykh arkhitekturnykh premii [Library buildings in the light of international architectural awards]. *Bibliotechnyi Forum: Istorii, Teorii i Praktyka*, 2(28), 16–31 [in Ukrainian].
 11. Prokopenko, L. (2023). Zberezhennia dokumentnykh pamiatok u bibliotekakh u razi viiny: vyklyky XX stolittia [Preservation of documentary heritage in libraries in case of war: challenges of the 21st century]. U *Biblioteka. Liudy. Viina. Vraty i zvershennia: Zbirnyk tez i povidomlen Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii, 8 lystopada 2023 roku* (s. 269–275). Kyiv. https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2023/12/17/vii_chytannya_2023_zbirnyk_tez.pdf [in Ukrainian].
 12. Prokopenko, L. (2025). Mizhnarodni initsiatyvy YuNESKO z vidnovlennia bibliotek pislia Druhoi svitovoi viiny [UNESCO's international initiatives for the restoration of libraries after World War II]. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*, 74, 223–244 [in Ukrainian].
 13. Prokopenko, L., & Lisova, I. (2025). Povnennia vtrachenoho: z istorii ruinuвання ta vidnovlennia biblioteki Levenskoho universytetu u XX stolitti [Bringing back the lost: from the history of the destruction and restoration of the Leuven University Library in the 20th century]. *Bulletin of the Book Chamber*, 5, 48–52. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.5\(346\).48-52](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.5(346).48-52) [in Ukrainian].
 14. Prokopenko, L. C. (2025). Fond zarubizhnykh dokumentiv pro rosiisko-ukrainsku viinu: do pytannia pro stvorennia [Collection of foreign documents on the Russo-Ukrainian war: on the question of its creation]. U *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti: Zbirnyk materialiv 7-i Mizhnarodnoi nauковоi konferentsii, 22–25 maia 2024 roku* (s. 26–27). Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNUKiM [in Ukrainian].
 15. Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. (2025, March 10). *Publichni biblioteki Ukrainy v umovakh rosiiskoi zbroinoi ahresii: rezultaty XI etapu doslidzhennia* [Public libraries of Ukraine in the conditions of Russian armed aggression: results of the XI stage of the study]. Publichna biblioteka terytorialnoi hromady: bloh. <https://oth.nlu.org.ua/?p=10951> [in Ukrainian].
 16. Al-Tikriti, N. (2007). “Stuff happens”: A brief overview of the 2003 destruction of Iraqi manuscript collections, archives, and libraries. *Library Trends*, 55(3), 730–745. <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0000>
 17. Báez, F. (2008). *A Universal history of the destruction of books: from ancient Sumer to modern-day Iraq*. New York: Atlas & Co.
 18. Battles, M. (2003). *Library: An unquiet history*. New York: W.W. Norton & Company.
 19. Blažina, V. (1996). Mémoricide ou la purification culturelle: la guerre et les bibliothèques de Croatie et de Bosnie-Herzégovine [Memoricide or Cultural Purification: War and the Libraries of Croatia and Bosnia-Herzegovina]. *Documentation et bibliothèques*, 42(4), 149–163. <https://doi.org/10.7202/1032995ar>
 20. Bosmajian, H. (2006). *Burning books*. Jefferson: McFarland.
 21. Bowdoin, N. T., Hagar, C., Monsees, J., Kaur, T., Middlebrooks, T., Miles-Edmonson, L., White, A., Vang, T., Olaka, M. W., Yier, Ch. A., Chu, Cl. M., & Ford, B. J. (2017). Academic libraries serving refugees and asylum seekers. *College & Research Libraries News*, 78(6), 298–337. <https://doi.org/10.5860/crln.78.6.298>
 22. Brailo, N. (1998) *Librocide: destruction of libraries in Croatia 1991–1995* (Master's theses for the degree in Library and Information Science, San José State University). SJSU ScholarWorks. <https://doi.org/10.31979/etd.zcc8-298e>
 23. Cloonan, M. V. (2007). The moral imperative to preserve. *Library Trends*, 55(3) 746–755. <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0003>
 24. Harpham, B. (2009). “The sun was obscured by the smoke of books”: libraries and memory institutions in conflict since the end of the Cold War. *Faculty of Information quarterly*, 1(2), 1–13. <http://hdl.handle.net/1807/78757>
 25. Hasenay, D., & Krtalić, M. (2010). “Disaster and after”. What have Croatian libraries learned about preservation and disaster management after the war experience? *WLIC: 76th IFLA General Conference and Assembly, August 10–15, 2010*. Gothenburg. <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla76/88-hasenay-en.pdf>
 26. Hastings, M. (2023, December 10). *It's not just Ukraine and Gaza: War is on the rise everywhere*. Bloomberg. <https://surl.li/utjqbg>
 27. Heoven, H. van der, & Albada, J. van. (1996). *Memory of the world: lost memory: libraries and archives destroyed in the twentieth century*. Paris: UNESCO. <https://surl.li/lggjgm>

28. Intrator, M. (2019). *Books across borders: UNESCO and the politics of postwar cultural reconstruction, 1945–1951*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15816-3>
29. Intrator, M. (2012). UNESCO in France, France in UNESCO, and the role of libraries and books in postwar cultural reconstruction, 1945–1951. *The Journal of the Western Society for French History*, 40, 124–137. <http://hdl.handle.net/2027/spo.0642292.0040.011>
30. Intrator, M. (2016). UNESCO, reconstruction, and pursuing peace through a “library-minded” world, 1945–1950. In P. Duedahl (Ed). *A history of UNESCO: global actions and impacts* (pp. 131–150). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-137-58120-4_7
31. Johnson, I. M. (2005). The impact on libraries and archives in Iraq of war and looting in 2003: a preliminary assessment of the damage and subsequent reconstruction efforts. *International Information and Library Review*, 37(3), 209–271. <https://doi.org/10.1080/10572317.2005.10762682>
32. Kargbo, J. A. (2002). Effects of the civil war and the role of librarians in post-war reconstruction in Sierra Leone. *World Libraries*, 12(2). <https://worldlibraries.dom.edu/index.php/worldlib/article/view/382>
33. Kasapović, I. (2015). In “No Man’s Land”: Libraries in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina. *Library Trends*, 63(4), 663–674. <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0027>
34. Khademizadeh, S., Albudaiwi, D. Y., Larsen, H., Mohammadi, Z., & Farajpahlou, A. H. (2022). Public libraries and crisis management: Iranian public libraries and the dust crisis. *Journal of Librarianship and Information Science*, 55(4), 1055–1067. <https://doi.org/10.1177/09610006221116898>
35. Knuth, R. (2006). *Burning books and leveling libraries: extremist violence and cultural destruction*. Westport, London: Praeger.
36. Knuth, R. (2003). *Libricide: The regime-sponsored destruction of books and libraries in the twentieth century*. Westport, London: Praeger.
37. Krtalić, M., Hasenay, D., & Kiš, K. (2012). Upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa: Utječaj ratnih iskustava na upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa u hrvatskim knjižnicama. *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske*, 55(3–4), 103–118. <https://hrcaak.srce.hr/file/157016>
38. Kulenovic, F. (2008). Librarians in the aftermath of conflict: The case of Bosnia and Herzegovina. U *International Conference on Libraries from a Human Rights Perspective: Conference proceedings, March 31 – April 2, 2008* (pp. 29–32). Ramallah: Ramallah Centre for Human Rights Studies.
39. LeMire, S., Graves, S. J., Buckner, S., Freeman, D. D., & Smith, G. L. (2020). Basic training: a library orientation designed for student veterans. *Journal of Academic Librarianship*, 46(4), 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102137>
40. LeMire, S., & Mulvihill, K. J. (2017). *Serving those who served: Librarians’ guide to working with veteran and military communities*. Denver: Libraries Unlimited.
41. Marques, D. dos S., & Araujo, A. V. de F. (2022). Biblioteca invisível: a biblioclastia na guerra da Bósnia e Herzegovina (1992–1995). *Perspectivas em Ciência da Informação*, 27(3), 185–213. <https://doi.org/10.1590/1981-5344/25794>
42. McIlwaine, J. (2006). *IFLA disaster preparedness and planning: a brief manual* (Varlamoff, M.-T., Ed). Paris: IFLA-PAC. <https://repository.ifla.org/handle/20.500.14598/1315>
43. Moustafa, L. H. (2016). Cultural heritage and preservation: lessons from World War II and the contemporary conflict in the Middle East. *The American Archivist*, 79(2), 320–338. <https://doi.org/10.17723/0360-9081-79.2.320>
44. Moustafa, L. H. (2016). From Peshawar to Kabul: Preserving Afghanistan’s cultural heritage during wartime. *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 71(2), 134–147. <https://doi.org/10.5860/rbm.17.2.9665>
45. Munawar, N. A. (2018). Rebuilding Aleppo: Public engagement in post-conflict reconstruction. *ICOMOS University Forum*, 1, 1–18. <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/1848>
46. Matviichuk, O. (2022). *The Nobel lecture given by Nobel Peace Prize Laureate 2022 Center for Civil Liberties (Oslo, 2022 December 10)*. Stockholm: The Nobel Foundation. <https://surl.it/rmkfvp>
47. Ornat, N. (2018). Reading for your life: The impact of reading and writing during the siege of Sarajevo. *Open Information Science*, 2(1), 44–58. <https://doi.org/10.1515/opis-2018-0004>
48. Ovenden, R. (2020). *Burning the books: a history of the deliberate destruction of knowledge*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674249509>
49. Pettegree, A. (2023). *The book at war: libraries and readers in an age of conflict*. London: Yale University Press.
50. Pionke, J. J. (2019). Veteran views of the library: A qualitative study. *Reference & User Services Quarterly*, 58(4), 227–234. <https://doi.org/10.5860/rusq.58.4.7149>
51. Polastron, L. X. (2004). *Livres en feu: Histoire de la destruction sans fin des bibliothèques*. Paris: Denoël.

52. Poulain, M. (2015). De mémoire de livres: des livres spoliés durant la Seconde Guerre mondiale déposés dans les bibliothèques: une histoire à connaître et à honorer. *Bulletin des bibliothèques de France*, 4, 176–190. https://bbf.enssib.fr/matieres-a-penser/de-memoire-de-livres_66249
53. Prochaska, A. (2023). Librarianship in times of conflict. *Insights: the UKSG journal*, 36, 22–30. <https://doi.org/10.1629/uksg.639>
54. Riedlmayer, A. J. (2007). Crimes of war, crimes of peace: destruction of libraries during and after the Balkan wars of the 1990s. *Library Trends*, 56(1), 107–132. <https://doi.org/10.1353/lib.2007.0057>
55. Riedlmayer, A. (2002). From the ashes: the past and future of Bosnia's cultural heritage. In M. Shatzmiller (Ed.), *Islam and Bosnia: conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states* (pp. 98–135). Montreal & Kingston, London, Ithac: McGill-Queen's University Press.
56. Riedlmayer, A. (1996). Libraries are not for burning: International librarianship and the recovery of the destroyed heritage of Bosnia-Herzegovina. *Art Libraries Journal*, 21(2), 19–23. <https://doi.org/10.1017/S0307472200009834>
57. Roy, L., Barker, M., Hidalgo, L. L., & Rickard, F. A. (2016). Public library services for veterans: Selected brief case studies. *Public Library Quarterly*, 35(3), 222–242. <https://doi.org/10.1080/01616846.2016.1210452>
58. Sabolović-Krajina, D. (2019). Croatian public libraries in time of crisis. *IFLA Journal*, 45(1), 148–156. <https://doi.org/10.1177/0340035218811320>
59. Šapro-Ficović, M. (2014). Libraries under siege in Croatia, 1991–1995. *Oral History Forum d'Histoire Orale*, 34, 1–17. <https://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/article/view/545/623>
60. Sroka, M. (2017). “A book never dies”: the American Library Association and the cultural reconstruction of Czechoslovak and Polish libraries, 1945–1948. *Library and Information History*, 33(1), 19–34. <https://doi.org/10.1080/17583489.2017.1264186>
61. Sroka, M. (2019). The American Library Association and the post-World War II rebuilding of Eastern European libraries. *IFLA Journal*, 45(1), 26–33. <https://doi.org/10.1177/0340035218793920>
62. Stričević, I. (2009). Bringing books and children together: Croatian war experiences. *Bookbird: A Journal of International Children's Literature*, 47(4), 9–19. <https://doi.org/10.1353/bkb.0.0203>
63. Stričević, I., & Pehar, F. (2015). Libraries in Croatia: developments and trends in the postsocialist period. *Library Trends*, 63(4), 667–696. <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0029>
64. Stubbings, H. U. (1993). *Blitzkrieg and books: British and European libraries as casualties of World War II*. Bloomington: Rubena Press.
65. *Uppsala Conflict Data Program: Department of Peace and Conflict Research*. (2022). Uppsala University. <https://ucdp.uu.se>
66. Valencia, M. (2002). Libraries, nationalism, and armed conflict in the Twentieth century. *Libri*, 52(1), 1–15. <https://doi.org/10.1515/LIBR.2002.1>
67. Vernon, E. (1994). Librarianship in Lebanon in the post-civil war period. *World Libraries*, 4(2). <https://world-libraries.dom.edu/index.php/worldlib/article/view/289/245>
68. Vincent, J. (2022). *Libraries and sanctuary: supporting refugees and other new arrivals*. London: Facet Publishing.
69. Walasek, H. (2019). Cultural heritage and memory after ethnic cleansing in post-conflict Bosnia-Herzegovina. *International Review of the Red Cross*, 101(1), 273–294. <https://doi.org/10.1017/S1816383119000237>
70. Aparac-Gazivoda, T., & Katalenac, D. (Eds.). (1993). *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Croatian Library Association.
71. Živković, V. (2021). Destruction of the University of Leuven Library in First World War and its renovation in the post-war period. *Bosniaca*, 26(26), 112–122. <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.112>

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

Prokopenko L.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Chief Librarian Research Department

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

1 Mykhaila Hrushevskoho St, Kyiv, 01001, Ukraine

tel.: (044) 278 85 12

e-mail: prokopenko88888@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

LIBRARIES IN POST-WAR SOCIETY: FOREIGN EXPERIENCE OF RESTORATION (BASED ON RESEARCH RESULTS)

Summary

The purpose of the article is to consider the main aspects of the scientific study “Libraries in Post-War Society: Foreign Experience of Restoration”, carried out in Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine in 2023, and to present its results.

The methodological basis of the study was the general scientific principles of historicism, objectivity, complexity, continuity and comprehensiveness of knowledge. From the standpoint of scientific methodology, the problem was considered on the basis of various approaches (historical, socio-cultural, cultural and civilizational, etc.) taking into account the interdisciplinary nature of the topic. The goal was achieved using a system of general scientific and special methods: theoretical (analysis, synthesis, abstraction, explanation, generalization, etc.), empirical (description, comparison, observation), historical-retrospective, historical-comparative, problem-chronological and others.

Finding. The article examines the results of the study “Libraries in Post-War Society: Foreign Experience of Restoration”, within which the foreign experience of library activities in wartime conditions in different years, from the First World War to nowadays, is comprehensively represented, the processes of library restoration in some countries that survived the war, their contribution to the restoration of post-war society are characterized, and the possibility of using successful practices in Ukraine is substantiated.

Practical value. Studying foreign experience of libraries functioning during wartime, successes and failures in the processes of post-war restoration of librarianship in countries that survived the war, identifying the potential of libraries in the restoration of post-war society is of particular relevance for the practical implementation of successful and effective practices in Ukraine.

Results. The study of library restoration in post-war countries and the contribution of libraries to the restoration of post-war society is the first attempt in Ukrainian library science. The experience of restoring libraries in countries that have survived the war, implemented in the 20th–21st centuries, is analyzed. The circumstances of replenishing of library collections, constructing of new library buildings, and improving of the state of librarianship in general after the First and Second World Wars are highlighted. International initiatives and UNESCO activities to support libraries after the Second World War are characterized. The experience of restoring libraries after the Croatian and Bosnian wars is described. Examples of the contribution of libraries to the restoration of post-war society are presented, in particular the experience of library and information services for war veterans and refugees from war, the potential of reading to support library users. International

documents on the protection of cultural heritage, including libraries, in the event of armed conflicts are studied. The possibility of using successful foreign practices of post-war restoration in Ukrainian librarianship is substantiated.

The results of the study “Libraries in Post-War Society: Foreign Experience of Restoration” showed that history demonstrates not only shocking cases of destruction and destruction of libraries, but also inspiring examples of successful reconstruction of library collections, construction of new library buildings, and improvement of the state of librarianship in the country as a whole.

The restoration of library collections and buildings, especially large ones, after very large-scale destruction resulting from modern wars is a task that a war-exhausted country can only achieve with powerful collective multilateral support from international organizations, charitable foundations, governments of other states, foreign libraries, librarians, and volunteers. Restoration requires the collective efforts of scientists, librarians, archivists, restorers, lawyers, architects, and specialists from many related fields. The results of the study present specific examples of such cooperation in different years to help different countries and illustrate the value of common strategies for reconstruction and restoration. Assistance is usually directed at various aspects of library restoration, such as: organizing projects for rebuilding and reconstructing library premises, restoring and replenishing library collections, purchasing and upgrading equipment, technology, hardware and software, expanding and improving library services, building up the human resources of libraries and professional development of library staff, promoting national cultural heritage through library services and resources, developing international library cooperation, etc.

For the successful implementation of such projects, it is important to coordinate the activities of the participants, clearly specify their roles and tasks, substantiated plans, tools and transparent prompt reporting. Foreign experience shows that successful sustainable and long-term post-war reconstruction requires a holistic comprehensive strategy, rather than one-off projects and initiatives. Effective overcoming of the consequences of war and further development require significant efforts, time and resources — primarily from the national government, which must take on a leading role in the transition to peace. Full and effective participation of the library community in the complex and multifaceted processes of reconstruction and restoration of post-war society is a necessary and important condition for the preservation and development of cultural heritage, science, education and democracy in society.

The active participation and active position of the library community in the processes of post-war revival requires further study of foreign experience in order to obtain objective information about the processes, results, best practices and innovative solutions that have been applied in other countries in the construction of new libraries, replenishment and digitalization of collections, development of electronic resources and services, professional development of librarians, involvement of the public and partners in the restoration of libraries, etc. and adaptation of foreign experience to the Ukrainian context.

Keywords: history of librarianship abroad, libraries and war, librarians and war, post-war restoration of libraries, library and information services for veterans, library and information services for refugees from war, reading, protection of cultural heritage.